

אליעזר בשן

הקשרים המסורתיים בין יהדות המזרח לישוב היהודי בארץ-ישראל

במסגרת זו אינני מתיימר להקיף את כל מיגוון הקשרים בכל התפוצות הכוללות את יהדות המזרח במשך הדורות, אלא לציין כמה נקודות אופייניות. דבריי אין מטרתם אקדמית בלבד, אפשר שהם גם יסייעו להבנה טובה יותר של האווירה, שאפפה את אחינו מארצות האיסלאם מן המזרח והמغرب, שעלו בהמוניהם ארצה לאחר הקמת המדינה, והודות לעלייתם מצויה בארץ אוכלוסיה נכבדה בכמות ובאיכות, שמוצאה מארצות-המזרח. מן הראוי לקבוע, כי רובה של יהדות זו עלה ארצה הודות לזיקה המסורתית ולמשקע של הרגשות הדתיים והעממיים שפיעמו בקרבם ובקרב אבותיהם דורות רבים, ורק מיעוטה היא תולדה של הציונות המדינית, שהורתה ולידתה באירופה, שהרי ההתעוררות הלאומית באירופה במאה ה־19 כמעט לא הגיעה לתפוצות ישראל בארצות האיסלאם.

הנחה שנייה היא, כי יהדות זו באה ארצה לא על רקע פוגרומים המוניים או סכנה של חיסול פיסית או רוחני; אף כי היו השפלות ופגיעות ברכוש ובנפש, ואלה היו עשויים לזרז את תהליכי העלייה, המניעים העיקריים לעלייתם היו משיחיים ודתיים. כשאנו בודקים את הזיקה המסורתית של עם ישראל בתפוצותיו, באירופה ובמזרח, לארץ-ישראל, אנו מוצאים הרבה קווים משותפים ודומים במהלך-הדורות, כל עוד עמדה החברה היהודית כולה על בסיס המסורת. שהרי כולם ינקו מאותם שורשים: מהתורה שבכתב ושבע"פ, מהאגדות, מהפיוטים, מההלכה ומאורח-החיים היהודי, מהתפילות ומהמנהגים, שהזכירו ליהודי דרך-קבע את הקשר של העם עם מולדתו ואת התקווה להיגאל ולשוב אליה. תודעה זו חוזקה על-ידי גורמים חיצוניים: העובדה שהיהודים נחשבו זרים בעיני הגויים, שהשפילום והבדילום מתוכם, בצל הצלב כמו בצל האיסלאם. קשיים כלכליים חזקו את הרגשת זרותם וארעיותם, והתקווה לגאולה מעול הגויים התמזגה עם אמונה בפתרון כלכלי אישי, בחינת "איש תחת גפנו ותחת תאנתו". זעזועים פוליטיים וכלכליים, מלחמות, רדיפות וקנאות דתית, גירושים או החמרה במעמדם והגבלת זכויותיהם – תופעות שפקדו את החברה היהודית מדי פעם, הוציאוה משלוותה ומן אשלייתה בדבר יכולתה להתקיים בין הגויים, ואלה כמו הופעת משיח-שקר חזקו את הזיקה לארץ. חוטים אלה היו עשויים להיחלש או להינתק בעקבות רוחות ההשכלה והשוויון שהחלו להגיע ליהודי אירופה במאה ה־18 וליהודי צפון-אפריקה במחצית השנייה של המאה ה־19, על-ידי הכיבוש הצרפתי ופעולות כ"ח

("אליאנס"), תהליך שעודד התבוללות. ואמנם, ככל שהיהודים נטשו את המסורת, וביחוד אמור הדבר במגרב, גם זיקתם לא"י ולמדינת ישראל נחלשה או נעלמה. ודוגמה לכך גורלה של יהדות אלג'יריה, שהתבוללה במידה רבה בתרבות צרפת ורובה לא הגיע לישראל.

העלייה וההגבלות עליה

מכלל הנקודות האופייניות למערכת הקשרים בין יהודי המזרח לא"י הקשר המוחשי ביותר הוא העלייה. ככל התקופות באו יהודים מארצות-המזרח לארץ בתורת יחידים או קבוצות, אבל לא היתה עלייה המונית. וגם כאשר התחזק הישוב היהודי בארץ, שרובו עלה מארצות האיסלאם או מספרד, לא היו לישוב זה יומרות להקמת מדינה יהודית ואף לא לאוטונומיה. בדור שאחרי הגירוש הראשון מספרד בשנת קנ"א (1391), כאשר היה רצון מצד יהודים רבים לעלות, לא ראתה המנהיגות היהודית בעין יפה עלייה המונית, שהיתה עלולה לפגוע במעמד העדין של הנשאים בגלות ולהביא אולי לשינוי פוליטי בארץ-ישראל. הנחה זו מתאשרת בין השאר במיסמך שפירסם ב. דינור מהשנים שאחרי קנ"א. זו איגרת של מוקדמי סאראגוסה, שמטרתה לשכנע המוני יהודים מספרד שרצו לעלות לא"י לבל יעלו, ובין הנימוקים לכך הם מזכירים: סכנות-דרכים, חשש שמא הדבר ירגיז את הגויים והתנגדות לדחיקת-הקץ. האיגרת מסיימת, כי יש לחכות לימים "בשוב ה' את ציון... ואז נעלה עם ישראל תברים" (ציון ל"ב, תשכ"ז, עמ' 161-174).

גישה זו מובעת גם על-ידי שני חכמי התקופה, ר' יצחק בן ששת (הריב"ש, 1326-1407), שכיהן כרב בסאראגוסה וואלנסיה ואחר גירוש קנ"א עבר לאלג'יר, ור' שלמה בן שמעון דוראן, הרשב"ש, שאביו עבר מספרד לאלג'יר אחרי קנ"א. שניהם מבחינים בין חובת העלייה לא"י, החלה רק על יחידים בתנאי שאין גורמים מעכבים או מפריעים, ובין עלייה מאורגנת נגד רצונם ורשותם של השלטונות, שאותה הם שוללים. שניהם מצטטים את הנאמר בכתובות קי"א ע"א, על-ידי ר' יוסי בר' תנינא על השבועות שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימהרו את הקץ, שלא יעלו בחומה ושלא ימרדו באומות (שו"ת הריב"ש, סי' ק"א; רשב"ש, סי"ב; השו"ה, חיים פאלאג'י, נשמת כל חי, שאלוניקי תקצ"ב, יור"ד, סי' מ"ט).

תנאים פוליטיים חיוביים שנוצרו בארץ לאחר כיבושה בידי העותמאנים (1516) אמנם הגדילו את מספר היהודים ממגורשי-ספרד, שבאו לארץ ובנו את המרכז הרוחני והכלכלי בצפת, שפרח עד שנות ה-70 של המאה הט"ז. אולם האתגר שבבניינה של טבריה בתורת מרכז לחבל יהודי, על-ידי יוזמתם של דונה גראציה מנדס ודון יוסף נשיא, לא נענו לו המוני בית ישראל בארץ ובחו"ל. התנגדות ושיטנה מצד האפיפיור והערבים המקומיים התפרשה, כי יד ה' אינה חפצה במעשה זה ולא היה רצון להתמודד ולהיאבק. אפשר לומר, כי עד המאה ה-19 לא היו תוכניות ומעשים ממשיים להגשמת עצמאות יהודית בארץ ישראל. העליות והקשרים אליה נשאו אופי אישי, דתי ורגשי, אך לא מדיני.

אף לגבי עליית יחידים קבעו הפוסקים מחכמי-המזרח הגבלות מסוימות. היו חכמים שאימצו את קביעתם של התוספות (כתובות, ק"י, ע"ב) כי הדין שאדם כופה אשתו (ואשה את בעלה) לעלות, אינו חל עתה, וזאת בגלל סכנת-דרכים ומשום שאין אנו

בקיאים במצוות התלויות בארץ. הגורם הראשון היה המכריע, שכן העלייה היתה כרוכה בתנאי־הפלגה קשים ומסוכנים, כחשש לסערות וטביעה, בסכנת שוד, שבירה או הריגה בידי שודדי־ים או בדווים במדבריות. בהקשר לכך קבע הרשב"ש גבולות גיאוגראפיים: "כל שהוא מסוף המערב עד נא־אמון (=אלכסנדריה) אין כופין לעלות, ונא־אמון ולמעלה (=מזרחה) כופין ביבשה, וגם דרך־ים בימות החמה, אם אין שם לסטים בים בארצות הללו". (שו"ת, סי' א')

אולם, חרף קביעתו עלו יהודים גם ממארוקו הרחוקה, אף שנשקפו להם סכנות בדרכם לארץ. בקרב חכמי מארוקו בדורות הבאים קיימות שתי גישות: האחת – המתחשבת בסכנות, במיגבלות כלכליות ובגורמים אנושיים ומשפחתיים, כגון טובת הבנים וחינוכם, שדוחים עלייה לארץ. וגישה שנייה, שנקרא לה אמונה מיסטית, כי "שומר מצוה לא ידע דבר רע, ושלוחי מצוה אינן ניזוקים", הגורסת, כי אף שקיימות סכנות בכל זאת צריך אדם לעלות, ועליו להתחזק באמונה שלא יקרה לו אסון. זו למשל גישתם של שני חכמים מצפּרֹו: של ר' שאול ישועה אבוטבול (תצ"ט–תקס"ט, 1739–1809) (אבני שיש, ח"ב סי' צד) ושל ר' רפאל משה אלבאו (נפטר תרנ"ו, 1896, הלכה למשה, אהע"ז, סי' ו). שונה הדבר החל משנות ה־30 של המאה ה־19, כשחלפו הסכנות של שודדי־הים בים התיכון, וקובעים החכמים, כי על־פי מצוות העלייה לא־י־יכול אדם לכפות אשתו לעלות.

יש להעריך את מאמציהם של יהודים לעלות לארץ לא רק בגלל סכנות הדרך, אלא על רקע הקשיים הכלכליים. עקירה ממקום כלשהו והליכה למקום אחר שאין יודעים מה צפוי בו לאדם הוא סיכון. מה עוד שידוע היה, כי הארץ ענייה ואינה מפרנסת בעליה בכבוד. היו גם מגבלות כלכליות עם היציאה, למשל, על העוזבים את מארוקו הוטל מס מיוחד על־ידי השלטונות, וזאת נוסף להוצאות־הדרך הרבות. אולי על רקע זה יש להבין את פסק־דינו של ר' רפאל בירדונו ממכנאס (תק"ד–תקפ"א, 1744–1821), כי מותר למכור ספר־תורה כדי לממן מכסף זה הוצאות הדרך לארץ־ישראל. לדבריו, "העולם נהגו היתר זה, ...ונראה כללמוד תורה", כלומר למרות שאין לזה היתר בתלמוד, הרי הוא מדמה זאת ללימוד תורה, שלמענה מותר למכור ס"ת. נוהג זה במארוקו מעיד על החשיבות שייחסו לעליה לא־י־י (תורות אמת, אהע"ז, סי' א').

מניעים לעלייה

מלבד מצוות העלייה לארץ־ישראל והרצון לחונן עפרה, היו מניעים אחרים שעוררו יהודים לעלות לארץ. להלן נציין את המניעים העיקריים:

תחושת גאולה: גירוש ספרד והמאבק בין ספרד הקאטולית ובין תורכיה העותמאנית האיסלאמית נתפשו על־ידי יהודים רבים כמלחמת גוג ומגוג, ורבים ראו בכך חבלי־גאולה. העלייה לארץ נתפשה כחלק מתהליך זה, העשוי לקרב את הגאולה. גם הופעתם של משיחי־שקר, כמו שבתי צבי, חוללה עליות לירושלים.

עלייה כדי להיקבר בארץ: גברים ואלמנות עלו לעת זיקנה, כדי לבלות שארית־ימיהם בירושלים ולהיקבר בה. שכן הטמון באדמת א"י עוונותיו מתכפרים לו, והוא פטור מגילגול־מחילות בעת תחיית־המתים. אגב, התיירים הנוצרים שביקרו בא"י מבליטים גורם זה, שהרי לפי תפיסתם אין א"י ארץ חיים בשביל היהודים. אך האמת היא, שעלו לארץ גם אנשים בגיל העבודה והפוריות וכן בעלי־משפחות.

אנוסים שחזרו בתשובה: בדורות שאחרי גירוש ספרד יכלו אנוסים לחזור ליהדות בגלוי רק בארץ שתחת שלטון מוסלמי, ומהם שבחרו לבוא אל א"י בהיותה מקום לכפרת עוונותיהם.

לימוד תורה: לעתים היתה זו סיבה נוספת לאחרות. למשל, ר' דניאל אישטרושה יליד שאלוניקי (שמ"ב-ת"ד, 1586-1654) כותב על יהודי שחשקה נפשו לעלות, כי בגולה אינו יכול לעסוק בתורה מחמת המיסים שהם כבדים יותר מאשר בא"י. ועוד, דאוורא דא"י מתכים (מגן גבורים ח"ב סי' ז), היו שקשרו את לימודם עם פעילות כלכלית. בעקבות נדר: נהוג היה לנדור נדר, שאם ה' יעשה ויצליח בעסקיו, או יתרפא הוא או מי מבני-משפחתו, או יינצל מסכנה כלשהי, או יזכה בפרייבטן, או בבנים זכרים - יעלה לארץ ישראל.

ריפוי: היתה אמונה, כי עקרות עשויות להיפקד בזכות הארץ הקדושה, וחולים יתרפאו עליידי טבילה בים-המלח וכדומה. ר' חיים פאלאג'י (המאה ה'י"ט) מספר, כי יהודי עלה מתורכיה כדי להתרפא בבית-חולים נוצרי בירושלים (רוח חיים, יור"ד סי' רסג, דף קנח ע"ב).

מי שנכשל בעברה, שהוציאה לו שם רע, בייחוד בתחום האישות, העדיף לעזוב מקומו, מהם שבאו לארץ גם כדי לכפר על חטאם. למשל, ר' שלמה בן אברהם הכהן (המהרש"ד, מיוון, ר"פ-פ"ש"א, 1520-1601/2) כותב על יהודי מברוסה שבא על פנויה ובא לא"י כדי לכפר על מעשהו (שו"ת מהרש"ך ח"א סי' כט).

היו גם גורמים פרוזאיים, אישיים וכלכליים אחרים לעלייה, כמו: פשיטת-רגל, אדם שפוטר ממשרתו, מאיסה בכבוד ובריחה מתפקיד בגלל מחלוקת, חכם שנרדף על-ידי גבירים ועריצים, סכנות ולחץ מסים.

הרכב העולים היה מגוון. בירושלים היו יותר תלמידי-חכמים, מקובלים ואלמנות. במקומות אחרים היו מרובים יותר: בעלי-משפחות, מהם גם אנשי-עמל וסוחרים.

עליית קבוצות בעקבות זעזועים פוליטיים

ציינו לעיל, כי השאיפה הכמוסה לעלות לארץ לובתה על-ידי מאורעות חיצוניים, שבעקבותיהם גבר מספר העולים. כך אירע, לדוגמה, באלג'יר, לאחר הפרעות שערכו ינאצ'ארים ביהודים בשנים 1804-1805, על רקע התסיסה נגד הדאי והסתה בגלל הצלחת המשפחות בקרי ובוג'נאח. גם העליה בתרמ"ב (1882) מתימן פרצה על רקע המצוקות שפקדו את יהודי-תימן בשנות ה-70 בעקבות כיבוש תימן בידי התורכים העותמאנים ב-1872, וכן שחיתות של השלטונות המקומיים, קשיים כלכליים והגבלות. מאידך גיסא, חלה באותו זמן יתר פתיחות ונוצרו קשרים בין יהודי תימן לעולם היהודי, באמצעות שליחים ועיתונים, ועד שליחי הקהילות בבריטניה וחברת כ"ח החלו להתעניין בגורלם של יהודי תימן, שבתוכם החלו להתגלגל שמועות על קניית אדמות א"י בידי רוטשילד.

לעומת זאת, העליות מבבל במאה ה-19 לא היה להן רקע של משבר כלכלי ופוליטי. בתקופה זו עלו מבבל תלמידי-חכמים אמידים, שהתיישבו בחברון ובירושלים.

הסכמות לעידוד העלייה לארץ

היו עולים שהשאירו נכסיהם בחו"ל, מסרום לבן-משפחה או לנאמן כדי שהרכוש

יעשה פירות, והרווחים היו נשלחים לארץ לפרנסת בעליו. במקרים אחרים היה העולה משאיר רכוש בחו"ל, כי לא היה בטוח אם ישאר בארץ. ברודוס היתה הסכמה קדומה, וכן באיזמיר, ובתיריה שבתורכיה החל משנת תקפ"ה (1825) – כי על רכוש של עולים עד סכום מסויים חל פטור ממסים, ומעל סכום מסויים שולמו מסים בשיעור נמוך מזה ששילמו תושביה המקום. זיארות: נפוץ היה המנהג לעלות למקומות קדושים ולקברי צדיקים וחכמים בא"י, והדבר נחשב כתחליף לעלייה. חכמים, ובמיוחד חכמי-הקבלה, עודדו זאת, ונכתבה ספרות של שבחי א"י, ובה ציוני הקברות הקדושים. היו שקשרו את עלייתם לזיארה עם מטרות אחרות, כגון אלה שמנינו לעיל, או עם פעילות כלכלית, חלוקת צדקה לעניים ועוד. היו יהודים שעלו עם משפחותיהם, וידועות נשים שהיו מעוניינות במיוחד לבקר במקומות מקודשים מסיבות אישיות (פריבטן, בן זכר, ריפוי וכיוצ"ב). ומי שנדר לעשות זיארה ולא היה יכול לעמוד בנדרו היה עושה מעשה של מצוה כתחליף. התרת הנדר של זיארה היתה קלה יותר מאשר נדר לעלות לא"י לצמיתות, שהרי המצוה אינה העלייה החד-פעמית אלא הישיבה בה (ראה למשל, חסדאי הכהן פרחיא, תורת חסד, סי' א').

קשרי רוח עם א"י

הזיקה לארץ כמה פנים לה, היו קשרים רגשיים, מעשיים וכספיים.

שמות ערי ארץ ישראל: היו מקומות במגרב ובמקומות אחרים, שנקראו על שם ערים בא"י. למשל, ראבאט במארוקו היתה מכונה "ירושלים החדשה", העיר תיריה – "צפת הקטנה", ועוד רבים. בכתביהם של רבנים מכוונות ערים בחו"ל על שמות מקומות בארץ ישראל, ולא רק טבריה וצפורי אלא גם עזה, שכס, חברון, באר-שבע, צור, צידון, ירושלים, ארץ הנגב, יהודה והגליל.

הסכמות על-דעת חכמי ארץ-ישראל: על חכמי ארץ-ישראל חפפה הילה של קדושה, והיו חכמים ובתי-דינים בקהילות ישראל בארצות-המזרח שהיו כותבים פסקיהם "על דעת חכמי ארץ-ישראל". כמו-כן מצויות הסכמות-קהל שבהן נאמר, כי הן נתקבלו על דעת חכמי צפת וחכמי ירושלים. חכמי ארץ-ישראל נתבקשו לתת הסכמותיהם לספרים, למען יהיו מקובלים ונפוצים.

שאלות מחו"ל הופנו לחכמי ארץ-ישראל, לא משום שחסרו גדולי-תורה בחו"ל אלא משום קדושתה של הארץ. לר' משה מטרנאי (המבי"ט), חבר בבית-דינו של ר' יוסף קארו, למשל, הופנו שאלות מדמשק, מחלב, מטרבלוס אשאם (טריפולי בלבנון), ממצרים, משאלוניקי ועוד, וכך גם לחכמים בדורות הבאים.

בית-הדין בירושלים נקרא "בית דין הגדול" או "בית דין היפה" שבירושלים. אלה כינויי-כבוד, שניתן למוסד זה לא משום שיש לו סמכות הלכתית לגזור על קהילות אחרות, אלא משום מקומו של בית-דין זה.

שלוחי ארץ-ישראל

שלוחי ארץ-ישראל שהיו חכמים ואנשי-מעשה מילאו בתחום זה שליחות ראשונה במעלה מעבר לתפקידם באיסוף כספים. הם היו הגשר החי בין הישוב בא"י ליהודי

שד"ר מן המאה הי"ט
(אוסף דוד קורקוס, ירושלים)

הגולה, הפיתחו בהם תקוות הגאולה והביאו אליהם את בשורת הארץ. דבריהם נתקבלו כדבר ה' מירושלים, שהרי אין כתורת א"י. מפיהם למדו לא רק את המתרחש בארץ, אלא גם תקנות, מנהגים ואמונות. הקמיעות שכתבו שלוחי א"י ליולדות, לריפוי ולהצלה היו מבוקשים ביותר. הם נתבקשו להיות בוררים בסכסוכים מקומיים, להכריע במחלוקות ובשאלות הלכתיות ועיוניות שלא נמצא להן פתרון במקום. הם היו משפיעים על בתי-הדין להתקין תקנות ולהוציא פסקי-דין, שנראו להם משרתים את טובת הציבור או את טובת הישוב בארץ, לשם הגברת התרומות. למשל, לפי יוזמתו של ר' יוסף הכהן, שליח טבריה לצנעא בשנת תקפ"ח (1828), תוקנו על-ידי בתי-הדין תקנות להגבלת ההוצאות לסעודות שלפני החתונה ובשבעת ימי המשתה. חכמי א"י רצו להגביל את הביזבוז שבהפרזה בשמחות גם על-מנת להגביר התרומות למען ארץ-ישראל.

שלוחי א"י נחשבו אנשי-מופת, ואין תימה כי נשים מעוברות ביקשו לראות את החיד"א בהגיעו לתונס, והיו נוגעות בשולי-מעילו ומנשקות אותם, בהאמינן כי על-ידי כך זכו לברכת שמים.

שלוחי א"י שנפטרו או נרצחו בדרכי המגרב ונקברו על אס-הדרך, מהווים מוקד לזיארות לא רק ליהודים אלא גם למוסלמים, המאמינים כי בכוחו של הצדיק לחולל נסים ולהושיע.

תרומות, מסים והקדשות שניתנו לא"י

התרומות שניתנו לשלוחי א"י היו חובת כבוד וזכות. היו שלוחים שתבעו כספים לא כמתת, אלא כחובה המוטלת על יהודי הגולה כחלקם בנטל החזקת הישוב, והשלוחים מזכים אותם במצוה זו. החיד"א הגדיר חובה זו, בין השאר, בנימוקים אלה:

- א. התרומה היא תחליף למצוות יישוב ארץ-ישראל, שיושבי חו"ל חייבים בה, ואינם מקיימים אותה.
- ב. תפילותיהם של בני-הגולה עולות לכיסא-הכבוד דרך ארץ-ישראל, שהרי אין האדמה הטמאה בחו"ל מוכשרת להעביר התפילות ישר לשמים. יושבי-א"י מהווים אפוא מתווכים ביניהם ובין הקב"ה.
- ג. יסוריהם של בני ארץ-ישראל מכפרים עוונותיהם של בני-הגולה.
- ד. בני-א"י נתונים ביד אדונים קשים הסוחטים מהם מסים, ואם היהודים לא עומדים בתשלומים הם צפויים למאסר. התרומות הן אפוא בבחינת תשלומים לפדיון-שבוים, חובה שחלה על כל ישראל.
- תירים נוצרים שביקרו במגרב מזכירים את תרומות היהודים לא"י, ואלה כמה מההסברים שהם נותנים לתופעה זו: ל. אדיסון (1632–1703) כותב, כי היהודים תורמים לבית-המקדש שלפי תקוותם ייבנה בבוא המשיח. האמריקאי ג. ריילי, שביקר במארוקו בשנים 1815–1816, כותב שקיום הישוב היהודי בארץ דרוש כדי שהעם יהיה מוכן לכבוש בעתיד את ירושלים, על-פי הבטחת ה' לעמו הנבחר. כלומר, תפקידו של הישוב הוא כעין שומר-הגחלת עד בוא הגאולה. התרומות להחזקתו לא נשאו אופי פילאנטרופי, אלא השתלבו במערך נפשי-משיחי, כחלק מן ההכנה והציפייה לגאולה.

מצויות תקנות שונות בנידון וזכיר רק אחדות. בפאס שבמארוקו הוסכם על-ידי חכמי המקום בשנת ש"ג (1603), כי יש לתת תרומות לא"י ככופר-נפש בהזדמנויות הבאות: ביום-חתונתו, כפי מסת ידו. כשיזכה לבן זכר. בא' באדר יעמדו חמישה מטובי-הקהל בכל בית-כנסת לגבות לשקלים וכן ביום-פורים. בהמשך נאמר, שבכל בית-כנסת יש לבחור גזבר מיוחד לנדבות ירושלים. (אברהם אנקאווה, כרם חמר, ח"ב, סי' מ"ח).

תקנה באותה עיר משנת תפ"ח (1728), שנתקנה במעמד הקהל, נועדה למנוע משלוחי-א"י את הטירחה לדפוק על דלתות-נדיבים, והיא קובעת כי בבוא שליח למקום, חייבים מנהיגי העיר לצאת בכל לילה לאלמלאח ולגבות מכל איש ואשה, ולכוף ולהכריח לכל אחד. (יעקב בן מלכא, נר מערבי, ח"א, סי' ע"א).

מספר שיטות היו נהוגות על מנת לגייס כספים למען יושבי ארץ-ישראל. מלבד נדרים ונדבות, היו מטילים קנסות שההכנסות מהם היו מיועדות לא"י, והיו מקומות שבהם הוטל מס-חובה יומי או שבועי למטרה זו. בשנת תפ"ז (1727) הוטל על-ידי פקידי ארץ-ישראל בקושטא על כל קהילות תורכיה והמזרח מס של פארה לשבוע. בשנת תקכ"ג (1763) הוטל בקושטא היטל מיוחד על יין ושיכר, במטרה להציל את יהודי חברון מחובותיהם. מוסד זה בקושטא שהחל לפעול בשנת תפ"ז (1727) עזר לא רק לספרדים וליוצאי ארצות האיסלאם בא"י, אלא אף לשיקום הקהל האשכנזי בירושלים בשנות ה-30 של המאה ה-18, לאחר שנשדד ונהרס ב-1720.

בקהל תיריה הוטל בשנת תקפ"א (1821) מס על קניית חוטי-רקמה, שההכנסות ממנו היו קודש לשלוחי ארץ-ישראל ולשאר ההוצאות של הקהל. בקהילות מרובות של ספרדים ויהודי-המזרח היו תברות וקופות לא"י, כמו גם קופות מיוחדות לערים ולכוללים שונים. קופת-טבריה נקראה קופת ר' מאיר בעל-הנס וקופת צפת נקראה קופת רשב"י. לכל קופה היו פקידים מיוחדים ונבחרו גבאים וגזברים שעשו מלאכתם

בהתנדבות, לעיתים גם מילאו תפקיד מקביל למען קופת פדיון-שבויים, שתי מטרות שהיו קרובות זו לזו במשקלן ונחשבו כ"מצווה רבה" (=גדולה).

למגביות א"י ניתנה קדימה על-פני תרומות לעניי המקום, וחוייבו להשתתף בהן גם תלמידי-חכמים, שבדרך-כלל היו פטורים ממסים.

ההקדשות היו מקור נוסף של הכנסה בעבור א"י. מן המקורות עולה, כי יהודים בקהילות-המזרח היו נוהגים להקדיש חלק מרכושם קודם מותם למטרות צדקה מקומיות, וחלק ליושבי ירושלים וערי הקודש. לעיתים היו מקדישים קרן, שמפירותיה התזיקו תלמידי-חכמים בעיר מסוימת בארץ, ואלה יעסקו בתורה לעילוי נשמתו של הנפטר, ולעיתים היו משאירים הקדש בלי לקבוע יעדו וסמכו על האפוטרופוס שינצל את הכסף למטרה מכובדת.

לסיכום, צדדים רבים לזיקתם של יהודי-המזרח לארץ-ישראל, מהם הטבועים בחותם הרגשי-העממי, מהם בתחום ההלכה והיצירה, ואחרים בעולם המעשה. תורה וקמח שלובים זה בזה. קשרים אלה היו דו-צדדיים והדדיים. יהודי א"י נזקקו לתמיכתם החומרית של יהודי-הגולה, אולם אלה ציפו לתורה שיצאה מציון, ולאור שהקרינה ארץ-ישראל על סביבותיה. ולא באנו למנות אלא מקצת מאופיים של קשרים אלה.

(על יסוד הרצאה למורים שניתנה בימ"עיון מטעם יד בן-צבי.)

ירושלים, חנוכה תשל"ט